

ПОДВИЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ХІРУРГІЇ ЄВГЕНІЙ ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Резюме. Наукове дослідження присвячене хірургу, вченому, громадському діячу, що в національно-визвольних змаганнях українського народу 1917 – 1921 рр. долучився як організатор медицини та практикуючий хірург до розвитку національної хірургії в Києві. Незважаючи на значні медичні відкриття через політичний процес “Спілки визволення України” у 1929 р. ім'я хірурга було забуто і відродилось лише на початку 1990-х рр.

Хірург Є. Г. Черняхівський запам'ятався сучасникам як гарний лікар, чудовий лектор, активний громадський діяч, що виявляв себе в українських наукових товариствах, унормуванні українських медичних терміносистем. В історію медицини Є. Черняхівський увійшов як основоположник першої української школи хірургії, однак довгі роки його ім'я практично не згадувалось. Одним із перших відродив здобутки вченого, подаючи коротку біографічну довідку з переліком праць, у своєму біографічному довіднику П. Пундій [21]. Найбільш вичерпною працею про професійну діяльність хірурга Євгенія Черняхівського стало наукове дослідження Я. Ваніткевича [18]. Оглядом, вивчаючи долю родини Олександра Черняхівського, подав біографічну довідку про його рідного брата Ю. Хорунжий [20], через двоюрідне братерство Є. Черняхівського із істориком М. Грушевським біографією хірурга зацікавились та висвітлили на сторінках свого видання М. Кучеренко, С. Панькова, Г.Шевчук [19].

Мета нашого дослідження: простежити професійний та громадський шлях вченого та хірурга Євгенія Черняхівського, ввести до наукового обігу нові історичні джерела, що допоможуть відтворити його найбільш повну біографію в 140-річчя із дня народження.

Євгеній Черняхівський народився 1 лютого 1859 р. в сім'ї православного священика Свято-Миколаївської церкви с. Мазепинців Васильківського повіту Київської губернії. В родині Черняхівських, окрім Євгенія, було ще семеро дітей [6. – Арк. 148 зв.]. Медицині присвятили себе троє – Михайло, Олександр, Євгеній. Михайло Черняхівський (1859 р.н.) закінчив медичний факультет Університету

Святого Володимира у 1884 р., з березня 1895 р. працював помічником прозектора при кафедрі гістології, з листопада – штатним ординатором хірургічної факультетської клініки [10. – Арк. 26 зв.], на 1 грудня 1898 р. був доктором медицини, працював на кафедрі хірургічної патології з десмургією, вченням про вивихи та переломи [9. – Арк. 20 зв., 43 зв.]. Професор Олександр Черняхівський (1870 р.н.) – завідувач кафедри гістології з українською лектурою в Київському медичному інституті [1. – Арк. 90], член вченої ради по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора медицини.

Євгенію Черняхівському доля передбачила іншу кар'єру: із пересічного лікаря-хірурга Київської міської лікарні цесаревича Олександра, званої в народі як Олександрівська, він доріс до посади директора цієї лікарні, а по захисті докторської дисертації – до завідувача кафедри хірургії, проректора з наукової роботи, ректора Київського Інституту охорони здоров'я, згодом – Медичної академії.

У 1892 р. Є. Черняхівський скінчив третю Київську гімназію і того ж року вступив на медичний факультет Університету Святого Володимира [8. – Арк. 443]. 31 жовтня 1898 р. удостоєний ступеня лікаря, 20 грудня 1898 р. отримав диплом [8. – Арк. 440; 7. – Арк. 58]. З 8 грудня 1898 р. працював лікарем-інтерном при хірургічному відділенні Київської міської лікарні цесаревича Олександра [11. – Арк. 46]. Спеціалізувався з хірургії у професорів В. Підвисоцького та М. Волковича [18. – С. 236]. У травні 1899 р. вільнопрактикуючий лікар Є. Черняхівський став на облік як чиновник в запасі військово-медичного відомства [11. – Арк. 45]. З 1 лютого 1901 р. обійняв посаду лікаря у гнійному хірургічному відділенні, а через два

роки очолив хірургічне відділення Київської міської лікарні цесаревича Олександра [16. – Арк. 132], яким до нього керував М. Волкович. У цей період Є. Черняхівський цілковито віддався хірургічній діяльності: практикував на серці, кровоносних судинах, органах черевної порожнини, активно застосовував асептику, що дозволила поліпшити результати лікування [18. – С. 237]. У 1904 р. Є. Черняхівський вперше у світі успішно зашив рану серця. На цьому не спинився – згодом запропонував перев язку стегнової артерії для лікування самовільної гангрені кінцівок, здійснив вдале прищеплення нирки в експерименті, одним із перших застосував трепанацію черепа при гнійному церебральному менінгіті [20. – С. 187]. Разом з тим практикуючий хірург не забував про науку та громадську діяльність. Вже у 1907 р. Є. Черняхівський, підтримуючи ініціативи двоюрідного брата – М. Грушевського, вступив до Українського наукового товариства у Києві. Активно дописував до українських наукових видань – “Збірника медичної секції Українського наукового товариства”, “Збірника математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імени Шевченка”. На сторінках цих видань з'явилися наукові публікації Є. Черняхівського з питань торакальної та судинної хірургії, кардіохірургії, ендокринології, гастроентерології тощо. Невдовзі Є. Черняхівського оберили секретарем створеного у 1908 р. в Університеті Святого Володимира хірургічного товариства.

Для досягнення наукових результатів вчений невпинно практикував. “Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імени Шевченка” у 1909 р., надаючи відомості про автора статті “Чи існує дуоденальний діабет?”, повідомляв, що місцем роботи Є. Черняхівського є лабораторія В. К. Ліндемана – автора підручника з хірургії [професора кафедри загальної патології Університету Святого Володимира – Авт. О. М.]. У 1910 і до початку Першої світової війни Є. Черняхівський продовжує обіймати посаду лікаря-хірурга відділення гнійної хірургії Олександрівської лікарні [17. – Арк. 139, 281; 16. – Арк. 132; 13. – Арк. 110]. У 1911 р. по захисті дисертації на тему: “До питання про дуоденальний діабет” Є. Черняхівський здобув науковий ступінь доктора медицини.

Незважаючи на виснажливі наукові дослідження вчений поринає в активну громадську діяльність в різних товариствах, поєднуючи її з працею лікаря безкоштовної амбулаторної дитячої лікарні

Товариства надання допомоги хворим дітям, мав приватну лікарську практику [19. – С. 601].

Напередодні Першої світової війни медична комісія визнала Є. Черняхівського непідходящим для несення воєнно-похідної служби, через що лікар був в запасі Київського окружного військово-санітарного управління. У вересні 1914 р. його мобілізовано та прикомандировано нести службу в Київському тиловому евакуаційному пункті [11. – Арк. 46]. Є. Черняхівський здійснював санітарний нагляд за командами нижчих чинів київської обмурдувальної майстерні, невдовзі – київського інтендантства, згодом – за санітарною частиною продовольчого залізничного пункту, польової пошти, топографічної зйомки, окружного артилерійського управління у Києві. У травні 1916 р. переведений в розпорядження начальника польового евакуаційного пункту, у грудні – здійснював санітарний нагляд за командою нижчих чинів київської військової борошномельні. Вже в серпні 1915 р. на пропозицію попечителя Київського навчального округу в якості приват-доцента допущений до читання лекцій з клінічної хірургії в Університеті Святого Володимира, цю посаду обіймав до 1918 р. [12. – Арк. 1 зв.]. Проте в умовах Першої світової війни Є. Черняхівський продовжував служити в армії: у 1917 р. став молодшим лікарем в управлінні завідуючого відділенням кінного запасу Київського району. За зразову службу нагороджений орденом Святої Анни третього ступеня [14. – Арк. 23, 48]. У лютому 1918 р. доктор медицини йде в запас, повертаючись з 17 лютого до виконання обов'язків лікаря-хірурга відділення гнійної хірургії Олександрівської лікарні. На липень 1919 р. Є. Черняхівський виконував обов'язки, а з 8 грудня став директором першої радянської міської лікарні м. Києва. На той момент сорока шестирічний Черняхівський мешкав у Києві на Володимирській, 37, утримував сина та невістку [15. – Арк. 170, 225, 240.].

У національно-визвольних змаганнях українського народу 1917 – 1921 рр. засновано Український народний університет, який 1 липня 1918 р. перетворено в Український державний університет у Києві. Організацією медичного факультету в університеті займалась ініціативна група в складі семи осіб, до якої входили брати Євгеній та Олександр Черняхівські. Медичний факультет до 1918 р. функціонував при університеті Святого Володимира, в Києві також діяли Вищі жіночі курси. У 1918 р. згідно з наказом гетьмана П. Скоропадського організовано укра-

їнський медичний факультет. Першим деканом цього факультету обрали О. Корчак-Чепурківського [1. – Арк. 18; 4. – Арк. 4 зв.]. Призначений професором, Є. Черняхівський організував на факультеті першу українську кафедру клінічної хірургії. Він першим почав викладати хірургію українською мовою, водночас працював над першим українським підручником з хірургії, російсько-українським медичним словником. Став одним із співорганізаторів та учасником першого Українського лікарського товариства в Києві (згодом – Всеукраїнська спілка лікарів) [18. – С. 239 – 240].

У Києві до 1920 р. на підставі власних статутів самостійно існували три вищі медичні школи – медичні факультети Університету Святого Володимира та Українського державного університету, Жіночий медичний інститут [4. – Арк. 4 зв.]. У січні 1920 р. Жіночий медичний інститут об'єднався з медичним факультетом Університету Святого Володимира в Інституті охорони здоров'я. Вже у серпні до Інституту приєднали медичний факультет Українського університету, утворивши єдину вищу медичну школу у Києві. Керувало інститутом правління, головою якого став Є. Черняхівський [4. – Арк. 4 зв. – 5], котрий водночас входив до президії ради медичного факультету. З 15 листопада 1920 р. замість правління призначено ректора – професора Євгенія Черняхівського. Ректор, його заступник, декани факультетів та політично уповноважений входили до управління, яке вирішувало адміністративні й господарські справи медичного інституту. Через брак коштів на утримання, які виділялись несвоєчасно в малій кількості, керувати Інститутом охорони здоров'я було надзвичайно важко. Утворенню єдиного закладу були на заваді власні традиції кожної інституції, різні навчальні плани [1. – Арк. 18; 4. – Арк. 5 зв.] Однак Є. Черняхівський на посаді ректора усунув російську лектуру від керівництва університетом, українізував кафедри, лабораторії, медичний факультет та вищі жіночі курси. Керівні кадри в університеті були переважно українського походження. Разом з тим, передавши завідування кафедрою лаборанту М. Вашетку (згодом стане професором медичного інституту) за кордон виїхав В. Ліндемман, у якого в свій час у лабораторії здійснював експерименти Є. Черняхівський [1. – Арк. 18 зв.].

У 1920 р. сталася важлива для наукової та медичної громадськості подія: вийшов перший медичний словник. Словник редагувала комісія під головуванням академіка Овксентія Корчак-

Чепурківського. До комісії входив Є. Черняхівський. Перед виходом словника окремим виданням матеріали оприлюднили на сторінках другого та третього томів “Збірника медичної секції Українського наукового товариства” [20. – С. 181]. 31 червня 1921 р. через злиття Українського наукового товариства з Українською академією наук медична секція товариства стала медичною секцією Академії наук. Її головою обрали О. Черняхівського, заступником – Є. Черняхівського [20. – С. 184].

Ще у січні 1921 р. Інститут охорони здоров'я став Державною медичною академією з керівним органом попереднього складу, а вже 3 грудня 1921 р. колегія губернiальної освіти перейменувала Київську державну медичну академію в медичний інститут, змінивши адміністрацію. 8 грудня 1921 р. на звітних зборах колективу медичної академії ректор Є. Черняхівський наголосив, що вся повнота влади згідно з статутом – у ректора. Ситуація в академії була непростою: заборгованість складала 150 млн., нові ставки потребували близько 3 млрд. бюджетних видатків на місяць. До того ж старий ректор не задовольняв нову владу. Тому вирішили, що Є. Черняхівський 20 грудня 1921 р. здасть справи іншому ректорові [1. – Арк. 103 зв., 104, 148]. Водночас у протоколах засідань бюро Київського медичного інституту 30 листопада 1921 р. зустрічаємо професора Є. Черняхівського [1. – Арк. 143], 21 грудня професор значиться як проректор, 26 грудня ще й як завідувач кафедрою факультетської клінічної хірургії [1 – Арк. 145, 147.]. На 30 грудня 1921 р. Є. Черняхівський ще був ректором медичної академії, при лікарні мав клініку загальної хірургії [1. – Арк. 151, 152], у якій праця тривала, незважаючи на погане постачання та вигрівання залізними пічками, проводились операції. Проте у грудні 1921 р. склад бюро медичного інституту змінили, ректором призначили політкома Л. Левітського. Є. Черняхівський у новому бюро виконував роль проректора по навчальній частині [4. – Арк. 6 зв. – 7]. Ректор-політком Л. Левітський не мав медичної освіти, через що незважаючи на те, що в інституті існувало одне бюро, одна факультетська комісія, постійно нагнітались суперечності між українською та російською лектурою [1. – Арк. 60].

В голодні 1921 – 1923 роки Є. Черняхівський підтримував ініціативи М. Грушевського. У створеному за участі вченого-історика для підтримки робітників науки, літератури, мистецтва та культури “Комітеті помочі голодним України” професор-хірург став довіреною особою [19. – С. 601].

На січень 1922 р. Є. Черняхівський продовжував керувати хірургічною факультетською клінікою [1. — Арк. 93 зв.], крім того в архівних документах зустрічаємо, що у січні — листопаді 1922 р. Є. Черняхівський був проректором з навчальної частини, входив до бюро медичного інституту. На час відсутності ректора виконував його обов'язки [1. — Арк. 7, 34]. Обіймаючи посаду проректора Є. Черняхівський часто доповідав на засіданнях бюро Київського медичного інституту про стан кафедр рентгенології та фармакології в інституті.

21 квітня 1922 р. професор затверджений завідувачем кафедри хірургічної факультетської клініки з українською лектурою у Київському медичному інституті [1. — Арк. 41 зв.]. Постійно долучався до навчальних справ. Так у травні 1922 р. Є. Черняхівському доручили приймати іспити із загальної хірургії [1. — Арк. 38 зв.].

В архівних джерелах зустрічається інформація, що у серпні 1922 р. замість ліквідованих правління та факультетської ради Київського медичного інституту завідувачем відділу медичної освіти української професійної освіти затверджено бюро, у складі якого Є. Черняхівський значиться на посаді ректора [1. — Арк. 115 зв.].

Згідно із наказом Головнопрофосвіти від 4 листопада 1922 р. із складу бюро Київського медичного інституту вивели посаду проректора з навчальної роботи, у разі потреби його обов'язки покладались на декана медичного факультету. Деканом медичного факультету у той час був професор Левитський М. А. [1. — Арк. 9]. Водночас затверджено новий перелік кафедр. Є. Черняхівського призначили завідувачем кафедри клінічної факультетської хірургії [1. — Арк. 9 зв.]. Професор продовжує активно займатись науковою діяльністю. Вже у 1923 — 1924 роках друком вийшло два томи навчального посібника Є. Черняхівського “Хірургічна патологія і терапія” українською мовою. На його сторінках автор розглянув вчення про рани, антисептику та асептику, питання загальної хірургії [18. — С. 241].

У 1924 — 1925, 1925 — 1926 навчальному роках Є. Черняхівський викладав в медичному інституті хірургію українською мовою [2. — Арк. 181 зв., 239]. У цей період професором були підготовлені до друку праці “Залежність стану медицини від соціальних умов”, “Короткий фізіолого-анатомічний нарис будови тіла людини” [2. — Арк. 278]. Професор брав активну участь у створенні медичних товариств, виступав із промовами на з'їздах, конференціях, засіданнях медичної секції ВУАН, був учасником республіканської наради провід-

них хірургів УРСР із поліпшення роботи хірургічних кафедр, зумів створити власну наукову школу. До його послідовників належали Ю. Вороний, І. Іщенко, Г. Ковтунович, М. Коломійченко. Учні Є. Черняхівського розробили та впровадили в медичну практику методики переливання крові. З 1925 р. в клініці Є. Черняхівського здійснювались систематичні переливання крові. В Москві відповідний інститут було створено роком пізніше [18. — Арк. 242 — 243].

У 1926—1927 навчальному роках Є. Г. Черняхівський очолював хірургічну факультетську клініку, на одонтологічному факультеті мав хірургічну клініку з ортопедії щелепів, очолював кафедру хірургічної факультетської клініки [4. — Арк. 80 зв.], предметні комісії з загальної хірургії, керував семінаром підвищеного типу з хірургічної факультетської клініки [4. — Арк. 88 зв., 92, 92 зв., 95].

12 квітня 1926 р. у Є. Черняхівського під час роботи в клініці стався крововилив в мозок, через що паралізувало праву руку [5. — Арк. 3]. Професор Ф. Яновський вважаючи, що стан здоров'я колеги був наслідком напруженої інтенсивної праці та ускладнень після грипу, призначив йому спокій та лікування впродовж двох місяців в санаторіях Криму або Кавказу [5. — Арк. 5]. Сам професор Є. Черняхівський констатував, що того дня виконував звичну працю: прочитав півторагодинну лекцію, зробив безпосередньо одна за одною чотири операції, одна з яких передбачала пояснення студентам [5. — Арк. 3]. Окрім завідування факультетською клінікою професор щодня витрачав по шість годин на громадську медичну діяльність (головував в місцевому виконавчому комітеті, хірургічній предметній комісії, входив до низки комісій, бюро дослідної кафедри), яка вимагала його присутності та змусила зарано після хвороби стати до праці. Через брак коштів на проживання доктор медицини водночас підпрацьовував за сумісництвом в лікарні водного транспорту. Медичний інститут, намагаючись підняти працездатність Є. Черняхівського як “корисного для КМІ робітника”, виплатив йому матеріальну допомогу та утримання [5. — Арк. 1, 2]. По завершенні лікування професор повернувся до активної діяльності: на 15 березня 1927 р. Є. Черняхівський входив до Комісії з присудження наукових ступенів [3. — Арк. 238], посаду завідувача кафедри факультетської хірургії обіймав до 1929 р.

Процес “Співки визволення України” у 1929 р. згубно вплинув на долю Є. Черняхівського — через арешт брата Олександра, його дружини Л. Старицької-Черняхівської, їх доньки Вероніки, а

також відмову у свій час співпрацювати з органами ДПУ, хірурга залишили без посади. У 1931 р. вчений продовжував робити окремі спроби друкуватися у наукових виданнях. Того ж року у Харкові Інститут мовознавства ВУАН видав друком російсько-український "Практичний словник медичної термінології", над яким працювали брати Євгеній та Олександр Черняхівські. Проте після репресій щодо останнього, там значився лише Є. Черняхівський тільки як науковий редактор [18. –

С. 246]. Потому вчений продовжив свої здобутки у підготовлених учнях. У 1933 р. Ю. Вороний здійснив першу в світі трансплантацію нирки хворій з гострим отруєнням [20. – С. 187]. Помер Є. Черняхівський 2 червня 1938 р. у Києві, похований на Лук'янівському кладовищі [19. – С. 601]. По смерті вченого його хірургічну школу заборонили. Проте в історії медицини ім'я професора Євгенія Черняхівського назавжди закарбували його видатні світового рівня відкриття.

ПОДВИЖНИК УКРАїнСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ХИРУРГІЇ ЄВГЕНІЙ ЧЕРНЯХОВСЬКИЙ

Малюта О. В.

Резюме. В научной статье описаны достижения учёного и хирурга мирового уровня Евгения Григорьевича Черняховского, который в первой четверти XX века создал свою хирургическую школу, был основоположником национальной хирургии, автором первых учебных изданий по хирургии на украинском языке.

YEVGENIY CHERNYAHIVSKIY AS THE FOUNDER OF THE NATIONAL UKRAINIAN SURGEON

Malyuta O.V.

Summary. In the article make inventory scientific attainment the Ukrainian surgeon Yevgen Chernyahivsky. The creator of the national Ukrainian surgery, the author of the first Ukrainian educational textbook his name is suffer forgetfulness in the soviet times and revive in the Ukraine as a sovereign state.

Список літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 422.
2. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 203.
3. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 617
4. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 1001.
5. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 1659
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 372.
7. ЦДІАК. – Ф. 707. – Оп. 287. – Спр. 2031.
8. ЦДІАК. – Ф. 707. – Оп. 287. – Спр. 2208.
9. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 337. – Спр. 87.
10. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4760.
11. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4825.
12. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 469. – Спр. 246.
13. Державний архів м. Києва. – Ф. 111. – Оп. 1. – Спр. 51.
14. Державний архів м. Києва. – Ф. 111. – Оп. 1. – Спр. 83.
15. Державний архів м. Києва. – Ф. 111. – Оп. 1. – Спр. 93.
16. Державний архів м. Києва. – Ф. 111. – Оп. 3. – Спр. 60.
17. Державний архів м. Києва. – Ф. 111. – Оп. 3. – Спр. 61.
18. Ганіткевич Я. Українські лікарі – вчені першої половини XIX століття та їхні наукові школи: Бібліографічні нариси та бібліографія / НТШ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського; Львівський відділ; Всеукраїнське лікарське товариство. – Львів, 2002. – 544 с.
19. Кучеренко М. О., Панькова С. М., Шевчук Г. В. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). – К.: Кий, 2006. – С. 601 – 602.
20. Медики Олександр, Євген, Михайло // Хорунжий Ю. Мужі чину: Історичні парсуни. – К.: В-во імені Олени Теліги, 2005. – С. 177 – 197.
21. Пундій П. Українські лікарі: Біографічний довідник: У 3 кн. – Кн. 1: Естафета поколінь національного відродження / Гол. ред. Я. Ганіткевич; НТШ у Львові; Лікарська комісія; Українське лікарське товариство Північної Америки. – Львів; Чикаго, 1994. – С. 243 – 244.